

Bödők Gergely

Vörösteror Magyarországon 1919-ben

1918 „forró ősze”

Az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünet, bár a közvetlen háborús cselekményeknek Magyarországon véget vetett, nem eredményezett azonnali fegyvernyugvást. Ehelyett a háborút követő években számos esetben került sor erőszakos események végrehajtására, lincselésekre és pogromokra.

Már a magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttéig tapasztalható erőszaknak is több szintje volt. Számos esetben került sor különböző atrocitásokra, a katonai feljebbvalóikkal, a polgári lakossággal, vagy a felállított helyi erőkkel történő fegyveres összetűzésekre a hadsereg utolsó állomáshelyén, vagy a hazatérő frontkatonák útjába eső vasúti pályaudvarokon – nem egyszer halálos áldozatok követelve. Amíg a hazatérés során sokszor a katonák váltak áldozattá, az 1918 őszi magyarországi – döntően vidéki – forradalmi mozgalmakban a hazatértek már mint erőszaktevők játszottak kulcsszerepet. A frontkatonáknak csak a negyede-harmada tért haza többé-kevésbé szervezeten, a többiek majdnem teljesen szervezetlenül. A fegyveres katonák várható randalírozásától tartva egyes kontingenseket már a határon leszereltek, a többiek viszont a hazatérést követően az itthoni forradalmi helyzettel szembesülve bomlottak fel. Az 1918 őszi fővárosi forradalom és a vidéki parasztlázongások legfőbb felhajtóerejét a Monarchia katonai vereségével együtt járó politikai és gazdasági összeomlás, valamint az évekig tartó nélkülözés és az ezzel járó feszültségek megelőlegezte. Ezeknek a jórészt vidéki spontán akcióknak a célja az állami adminisztráció helyi képviselőjének megbüntetése volt, így sok esetben váltak áldozatokká helyi jegyzők, papok, zsidó boltosok, valamint a kúria helyben maradt lakói. A falvak népét és a nagyobb városokat is sújtó erőszakos akciók leszerelése ellen az illetékesek számos esetben megfelelő karhatalom kirendelését indítványozták a fővárosból. Az első világháború alatti hadiszállítási botrányok – és más általánosító zsidóellenes vádak – következtében különféle antiszemita toposzok jelentek meg és erősödtek fel a háború alatt a közbeszédben. Éppen ezért számos esetben találkozunk azzal, hogy az elszabadult

erőszak konkrétan a zsidók tulajdonában lévő boltok, lakóhelyek ellen irányult, vagy azonosítható célcsoportjaivá a zsidók váltak. A jánosházi, abonyi, tótkomlói, besztercei, szigetvári és más települések zsidó lakosságát sújtó pogromok mögött ezek a motivációk húzódtak.¹

Az 1918 őszen hatalomra kerülő Károlyi-kormány a katonák elkeseredettségét és a vidéken elszabadult indulatokat tapasztalva egyszerre került a katonaság leszerelésének és új, rendfenntartásra képes fegyveres testületek létrehozásának kényszerhelyzetébe. A Köztársaság új hadseregének fegyelmezettségével komoly problémák voltak – a katonai fegyelem visszaállítása érdekében a testi fenyítés helyett inkább a propagandára és a meggyőzésre építettek.² Ugyan nem vált általánossá és tömegessé, de már a Népköztársaság alatt is sor került internálásokra. Az ilyen intézkedések jogi hátterét az 1919. évi XI. (*A népköztársasági államforma védelméről*), és a XX. (*A forradalom vívmányait veszélyeztető egyéneknek rendőri felügyelet alá való helyezéséről és internálásáról* szóló) néptörvények alapozták meg, amelyek lehetővé tették a forradalom „vívmányai” szempontjából kockázatosnak ítélt, valamint a közrendre és a közbiztonságra veszélyesnek gondolt egyének leletartóztatását. Erre hivatkozva tartóztatták le 1919. február 26-án a Budapesten tartózkodó Mikes János gróft³ és Wekerle Sándor volt miniszterelnököt, Pallavicini György volt miniszterelnökségi államtitkárt pedig rendőri megfigyelés alá helyezték.⁴ Két volt minisztert, Báró Szurmay Sándor honvédelmi, és báró Szerényi József kereskedelemügyi minisztert ugyanakkor személyesen is felelőssé tettek a háború elhúzódásáért és az ország összeomlásáért.⁵ Őket a következő, 1919. március 2-án megjelent, *A háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről* címet viselő XXIII. néptörvény alapján helyezték zár alá.⁶

A Károlyi-kormány kísérletei a katonai fegyelem megszilárdítására, valamint a hazai közállapotok konszolidációjára, nem jártak sikerrel. A végig nagyhatalmi támogatás híján tevékenykedő miniszterelnököt, majd köztársasági elnököt a Fernand Vix francia alezredestől átvett antantjegyzék szembesítette pacifista politikája kudarcával, amely után a Berinkey-kormány le is mondott. Károlyi terve az volt, hogy a lemondó kormány helyére egy tisztán szociáldemokratákból álló kabinet áll fel, ő maga pedig megmarad köztársasági elnöknek. Számításába azonban hiba csúszott: a szociáldemokraták nem akartak egyedül kormányt állítani, így az államfő háta mögött megegyeztek az ekkor még a Gyűjtőfogházban raboskodó kommunista vezetőkkel a két párt egyesítéséről és a közös hatalomátvételtől.

¹ Az antiszemita támadásokról az *Egyenlőség* folyóirat számolt be rendszeresen 1918 októbere és 1919 januárja között.

² Lásd: RÉVÉSZ, 2017. 23.

³ BAKÓ, 2007. Ugyanerről lásd: SOMOGYI, 1922. 21–25.

⁴ N. N., 1919a. 2.

⁵ N. N., 1919b. 5.

⁶ FOGARASSY, 2020. 34–40.

A magyarországi Tanácsköztársaság terrorszervezeteinek létrejötte a fővárosban és vidéken

Az 1919. március 21-én, puccsszerűen⁷ létrehozott magyarországi Tanácsköztársaság legfőbb szerve a Forradalmi Kormányzótanács volt. A kormányként működő testületet elnökként Garbai Sándor vezette, az új minisztereket pedig népbiztosoknak nevezték. Utóbbiak közül kezdettől fogva az egykori kolozsvári újságíró, korábbi szociáldemokrata politikus és munkáspénztári tisztviselő, Kun Béla kezében volt a legfőbb hatalom, aki a külügyekért felelős népbiztosként tevékenykedett, de kommunista politikusként a Forradalmi Kormányzótanács motorja volt. Az új, radikális baloldali rendszer az állami berendezkedés, a társadalom- és gazdaságpolitika, valamint a kultúra területén egyaránt radikális változásokat foganatosított.

A hatalom megszerzését követően a Magyarországi Szocialista Párt néven egyesült két munkáspárt közvetlenül is kinyilvánította programját. Eszerint a „*törvényhozói, végrehajtói és bírálkodó hatalmat*” ettől fogva „*a munkás-, paraszt- és katonatanácsok diktatúrája gyakorolja*”. A régi típusú büntetőbíróságokat megszüntették, helyettük pedig többnyire laikusokból álló és politikai alapon ítélkező forradalmi törvényszékeket állítottak fel.⁸ A kommün ideológusai és politikusai a romló életkörülményekért, a kirívó szociális különbségekért és a világháború alatti szenvedésekért a korábbi politikai elitet, az „elnyomó burzsoáziát” tették felelőssé. Ennek megfelelően a sajtóban sorra jelentek meg a korábbi politikai vezetést kategorikusan elmarasztaló cikkek, és szélsőséges esetben már nemcsak a frázisok szintjén követeltek felelősségre vonást, de konkrét személyeket is megjelöltek, akiket „háborús bűnösökként” ki kellene kivégezni.

A proletárállam intézményeinek védelmére a kommün fennállása alatt a Forradalmi Kormányzótanács több fegyveres szervezetet és rendvédelmi erőt hozott létre. Ezek közül a talán leggyakrabban emlegetett, a csendőrséget és a rendőrséget felváltó Vörös Őrséget 1919. március 26-án állították fel.⁹ A közvetlenül a Landler Jenő vezette Belügyi Népbiztosság alá rendelt szervezet feladata a belső rend fenntartása volt. A korábbi rendfenntartó szervek tagságát a Vörös Őrségbe integrálták, és lehetővé tették, hogy ennek állományát – szükség esetén – a Vörös Hadseregbe helyezték át.¹⁰ A Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának Politikai Osztálya a kommün újonnan felállított politikai rendőrségének alapszervezeteként kezdett funkcionálni, feladata az „*ellenforradalom fölött való őrködés volt*”. A titkosrendőrségnek számító nyomozóosztály vezetője Korvin Ottó lett, ez az egység viszont közvetlenül a Belügyi Népbiztosság alá tartozott. Az 1919. április

⁷ PRITZ, 2020.

⁸ SÁRLÓS, 1961.

⁹ N. N., 1919c. 4.

¹⁰ A Vörös Őrséget Jancsik Ferenc (1882–1944) vezette. Eredeti foglalkozása vasesztergályos volt. A világháborúban orosz hadifogságba esett, majd tagja lett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportjának. A Tanácsköztársaság bukása után elítélték, de a későbbi fogolycseré keretein belül a Szovjetunióba távozhatott.

8-i alapító okirat szerint Korvin nyomozócsoportjának legfőbb feladatköre „egy országos kémhálózat létesítése, valamint az összes politikai természetű ügyekben megindított és folytatott rendkívüli eljárások irányítása és ellenőrzése” lett.¹¹ Mivel a szervezeti hatáskörét nem különítették el élesen a Vörös Őrség politikai nyomozószervétől, ezért számos esetben párhuzamosságokra, egyazon ügyben, különböző csoportok által folytatott nyomozásokra is sor került. A szervezeti súrlódások következtében a nyomozói tevékenység önállósítására 1919. áprilisban kerülhetett sor.¹²

A politikai nyomozótestület személyi állományának dandárját az 1918 októbere után felvett rendőrök adták. Egy részük feljebbvalóik utasítására vállalt szerepet Korvin testületében, jelentős részük belépésére viszont – utólagos vallomásaik szerint – nem személyes meggyőződésből, hanem a frontszolgálat elkerülése érdekében került sor. A politikai nyomozószerv tagjai között – jórészt a katonai mozgósítást elkerülni akaró – gyári munkások és leszerelt katonák is voltak.¹³

A létrehozásakor még csak 30 fős politikai nyomozószerv tagsága az év májusára megtízszereződött, és 300–400 fő között mozgott.¹⁴ A szervezeti állomány ilyen mértékű bővítésének hátterében az ellenforradalmi mozgalmak számának országos növekedése állt. A Vörös Őrség politikai nyomozóosztályának bázisa 1919 májusában a Magyar Tanácsköztársaság Házára keresztelt Országház képviselőházába, majd – később – a használaton kívüli főrendiházba helyeződött át. Ugyanezen hó közepére szerezték meg Landler Jenő belügyi népbiztos jóváhagyását is nyomozások lebonyolítására, valamint személyi mozgatások és házkutatások lefolytatására, és ekkor került pont a Vörös Őrség fővárosi parancsnokával, Jancsik Ferencsel való hatásköri viták végére is. A nyomozóosztály különválása ténylegesen is megtörtént.¹⁵ Az alosztályokra és ezeken belül csoportokra bontott politikai nyomozó szerv maximális létszáma júliusra elérte a 450 főt is, az egyes csoportvezetők átlagosan körülbelül 20 fős nyomozógárdával dolgoztak. Az osztály feladata nemcsak a Tanácsköztársaság elleni szervezkedések leleplezése volt, de hatáskörébe tartozott minden rendszerellenes akció felgöngyölítése is.¹⁶ A politikai nyomozók között „speciális” nyomozók és kémek is dolgoztak, akiknek az áldozatok félrevezetésében, megtévesztésben és bizalmas információk megszerzésében volt szerepe.

Az ellenforradalmi akciók felszámolására és az abban részt vett személyek letartóztatására vonatkozó parancsok az osztály vezetőségétől – sürgős esetben néha az egyes alosztályok vezetőitől –, többször egyenesen Korvintól származtak. Több példa van arra is, hogy Kun Bélától és más népbiztosoktól érkezett a forradalmi törvényszékekhez utasítás egy-egy szükséges letartóztatásra. Korvin különösen aktívan vett részt a letartóztatásokat követő büntetőügyek eljárásaiban.

¹¹ A Belügyi Népbiztosság Politikai Osztályának szervezete. MNL OL K 148, 603/2. 1. doboz, 1. ő. e., 13.

¹² B. MÜLLER, 2016. 25–26.

¹³ B. MÜLLER, 2016. 27.

¹⁴ STEIN, 1969. 59.

¹⁵ B. MÜLLER, 2016. 31.

¹⁶ Ez utóbbiak közé az árdragítások, az uzsora, az ékszerrejtegetés és más – döntően gazdasági jellegű – bűncselekmények tartoztak.

Elkötelezettségét és túlbuzgalmát jól jelzi, hogy egy fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyv szerint „[m]ajdnem minden ügyben szeretett volna halálos ítéletet provokálni, és állandóan el is járt a vésztróvényszékhez. Minden halálos ítéletnél örömeinek adott kifejezést...”¹⁷

A magyarországi Tanácsköztársaság megszüntette a korábbi bíróságok intézményét és joggyakorlatát, és újjászervezte a jogszolgáltatás rendszerét. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-i IV. rendelete alapján a bírósági eljárások lefolytatására laikus munkásokból és politikai megbízottakból álló forradalmi törvényszékek jöttek létre. Ezek az új bírói fórumok sok esetben ítélték áldozataikat halálra. Abban, hogy ezeket az ítéleteket több esetben nem hajtották végre, komoly szerepet játszottak a fővárosban tevékenykedő külföldi missziók tagjai, de volt, hogy a halálos ítéletet a Forradalmi Kormányzótanács szociáldemokrata tagjainak nyomására változtatták kényszermunkára vagy hosszú börtönbüntetésre.

A forradalmi törvényszékek rendszere kezdetben meglehetősen kaotikus volt, a számuk elérte a 135-öt. Ezt egységesítette a Kormányzótanács XCIV. rendelete, amely ettől fogva a törvényszékek működését már csak a fővárosban és a megyeszékhelyeken tette lehetővé. Az ítélezésben az új rend szigorúságot követelt meg: a Forradalmi Kormányzótanács I. rendelete alapján minden, a szovjeturalommal szembeni mozgalmat halállal kellett büntetni. A magyarországi Tanácsköztársaság időszaka alatt nem katonai forradalmi törvényszéki eljárás közel 11 ezer ember ellen indult, ezek harmada Budapesten. Az eljárások közel kétharmadában az eljárást megszüntették, 17%-ában a vádlottat felmentették, a perbefogottat az esetek közel 20%-ában ítélték el. Az eljárásokat vizsgálva vidéken több egyént ítélték el, és a fővárosinál jóval magasabb volt halálos ítéletek aránya, összességében viszont rövidebb volt a kiszabott börtönbüntetések időtartama. Áldozataik zömében az „osztályellenségnek” számító katonatisztek, papok, értelmiségiek, földbirtokosok, kereskedők és tisztviselők közül kerültek ki. A 153 végrehajtott kivégzésből 119 főt végeztek ki politikai bűncselekményért, arányuk így a kivégzettek közt magasan túlréprezentált volt.¹⁸

Mivel a Vörös Őrség tagjai között nagy számban voltak frontot megjárt, a Monarchiában szocializálódott tisztok, csendőrök és rendőrök, a kommunista lojalitásukat megkérdőjelezték, ezért már márciusban több, úgynevezett terrorista csoport alakult meg az országban. Ezek célja – ahogy azt Korvin megfogalmazta – „a polgárság és a munkásság sakkban tartása” volt.¹⁹ A fővárosi lakosságnak a Batthyány-palota kapuja fölött egy tábla adta hírül „a forradalmi kormányzótanács terrorcsapatának” a létrejöttét.²⁰ Ugyan máig kérdés, hogy ki adott konkrét utasítást az efféle csoportok létrehozására, Kun Béla vezető pozíciója és központi befolyása miatt valószínűsíthető, hogy az ő hozzájárulása nélkül ilyen szervezet nem jöhetett volna létre. A létrehozott terrorcsapatok közül a leghírhedtebbé a Cserny József,

¹⁷ Jelentés Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. augusztus 12. BFL VII. 5. c. B. kgy. 10303/1919., 16.

¹⁸ ERDŐS, [é. n.], 8–9.

¹⁹ Jelentés Korvin Ottó kihallgatásáról, 1919. augusztus 12. BFL VII. 5. c. B. kgy. 10303/1919., 17.

²⁰ BÖHM, 1946. 292–293.

Szamuely Tibor és Korvin Ottó vezette csoportok váltak.²¹ Az általuk végrehajtott gyilkosságokat és retorziókat szokták leginkább vörösterrokként emlegetni.²²

A főhadiszállásul a Batthyány-palotát igénybe vevő csoport létszáma rövid idő alatt mintegy kétszáz főre duzzadt. Szamuely, Cserny, Korvin és mások szerepe a „burzsoázia” elleni harc mellett az volt, hogy helytálljanak az országszerte szárbazökő ellenforradalmi megmozdulásokkal szemben, és biztosítsák – ha nem is a hátország lojalitását –, de legalább a lakosság passzív magatartását. A fegyveres csoportok a főváros több stratégiai szempontból fontos helyét és impozáns középületét megszállták, a karhatalmi alakulatok céljára kisajátított épületek száma a három tucatot is meghaladta. A Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága Habsburg József főherceg Szent György téren álló palotájába került. A központi büntügyi osztály is ebben az épületben működött kezdetben, a Cserny József-féle terrorcsapat viszont a ma a Hadtörténeti Múzeumnak otthont adó épületben – az akkori Ferdinánd, majd Nádor Laktanyában – rendezkedett be. Rekvirált szállodai szobákat is használatba vettek, például az Astoria Szálló több szobáját, a Szovjetháznak nevezett épületegyüttesben (a korábbi Hungária Szállóban, ma a Marriott Hotel áll a helyén) pedig előbb a Vörös Őrség főparancsnoksága rendezkedett be, utóbb pedig a népbiztosok nemcsak lakóhelyül használták a szobákat, de szükség esetén az épületben is tanácskoztak. Kirendelt védelmüket is a Szovjetházban szállásolták el. A politikai nyomozó osztály az Országház épületében működött, a Vörös Őrség I. kerületi parancsnoksága a Zrínyi utcai Rendőr-főkapitányság épületében székelt, a Vörös Őrség úgynevezett Grega-különítménye pedig kaszárnnyaként használta a Lipótvárosi Kaszinó épületét. Az Országház épületéhez hasonlóan szimbolikus térfoglalási akciónak számított a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi István téri épületének kisajátítása is: az intézmény működésének felfüggesztését követően az épület használatát a Vörös Őrségnek engedték át. A kommün talán leghírhedtebb helyének a Cserny József vezette különítmény bázisaként szolgáló Teréz

²¹ Cserny József (1892–1919) eredetileg cipészsegéd volt, a világháborúban pedig már a haditengerészetnél szolgált, majd 5 évnyi katonáskodás után Szovjet-Oroszországba szökött. Egy agitátorképző iskola elvégzése után hazatért, és a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) fegyveres őrségéhez szegődött. A proletárdiktatúra alatt az általa vezetett csoport kitént különös kegyetlenkedéseivel és gyakori gyilkosságaival. A Kommün bukása után elfogták és 1919 decemberében kivégezték. Róla bővebben: BÖHM, 1946. 292–296. Szamuely Tibor (1890–1919) eredetileg újságíróként tevékenykedett, majd a fronton fogságba került és Szibériában volt hadifogoly. Itt ismerkedett meg Kun Bélával, hazatérte után pedig tagja lett a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) Központi Bizottságának és a *Vörös Újság* szerkesztőbizottságának. A Tanácsköztársaság alatt hadügyi népbiztoshelyettesként és közoktatásügyi népbiztosként dolgozott. Terrorkülönítménye – a „Lenin-fiúk” – a diktatúra legrettegettebb alakulatának számított. A Kommün bukása után menekülni kényszerült, és az osztrák határ közelében öngyilkosságot követett el. (Tartja magát egy olyan nézet is, hogy menekülése közben felismerték, és a magyar csendőrség lelőtte). Idealizált és elfogult bemutatását lásd: SIMOR, 1978. Korvin Ottó (1894–1919) banktisztviselőként dolgozott, a Galilei Kör tagja és különböző háborúellenes illegális csoportok szervezője volt. A KMP egyik alapítója és a Központi Bizottság tagja. A Tanácsköztársaság alatt a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának volt a vezetője. A Kommün bukása után elfogták és 8 társával együtt kivégezték. Elfogult, politikailag motivált bemutatása: SIMOR, 1977.

²² Ez a Tanácsköztársaságnak az orosz-szovjet orientációja miatt a szimbolikában preferált vörös használatából eredt. A „vörös” egészében véve magát a szocialista munkásmozgalmat és forradalmiságot jelképezte.

körúti Batthyány-palota számított. Az épületet kisebb erődítménnyé változtatták, pincéjében több vagonnyi lőszer, gyalogsági ágyúkat, aknavetőket és gépfegyvereket halmoztak fel, az utcafronton pedig megerősített őrség látta el a védelmet. Az Abbázia kávéház épületben működött a Bandl Ferenc-féle karhatalmi különítmény, a Fasori Evangélikus Gimnáziumot pedig a Vörös Hadsereg laktanyájának rendezték be. A laktanyaépületeken túl több korábbi rendőrségi és csendőrségi őr-szobát, elemi népiskolát és gimnáziumot is karhatalmi célokra használtak.

A fővárosi csoportok mellett karhatalmi alakulatok működtek minden, a Tanácsköztársaság fennhatósága alatt álló városban. A helyi Vörös Őrség tagjai rendszerint a fővárosból a vidék „pacifikálására” kirendelt osztagokkal működtek együtt. A karhatalmi különítmények szolgálati helye gyakran változott. Győrben vált hírhedtté a Gombos Ferenc-féle különítmény, amelyet június 26-án a fővárosba helyeztek át Cserny József parancsnoksága alá, és tagjai ettől fogva a Szovjetház és más középületek őrségi feladatait látták el. Tormássy Károly vörös zászlóaljparancsnok a csapatával együtt Egerben és környékén működött. Esztergom „vonzáskörzetében” – a Duna túlsópartján is – Bandl Ferenc vörösőr-parancsnok és terrorcsapata vált hírhedtté, Székesfehérváron pedig Fabik Károly csoportja „tevékenykedett”.²³

A vörösteror elitcsapata: a Lenin-fiúk²⁴

A fővárosi terrorkülönítmények külsőségeikben is eltértek a többi csoporttól: jellegzetes bőrkabátjuk, bőrnadrágjuk, tányérsapkájuk és katonai felszereléseik (például kézigránátok, gyalogsági ágyúk, aknavetők) könnyen megkülönböztették őket más szerveződésektől. Sokuk őszintén hitt a magántulajdont meghaladó, a termelőeszközök köztulajdonba vételével és az egyre szélesebb választójognak az áldásos hatásaival operáló víziók világjobbító eredményeiben. Legnagyobb közösségi élményük az első világháború és az azt követő szovjet hadifogság volt. A világháborús célokból hamar kiábrándultak, az elhúzódó nehézségekért és szenvedésekért sokuk a hazai viszonyokat kárhóztatta, és radikális változásokat sürgetett. A fogságba esést számos esetben egyéni túlélési stratégiáik is motiválták. A közel kétmilliónyi oroszországi magyar hadifogoly körében számottevő – mintegy 300 ezer fő – volt magyar.²⁵ A körükben tevékenykedő szovjet agitátorok rendkívüli mértékben hatottak rájuk, sokuk lelkesedni kezdett a forradalomért. Hamarosan a szovjet-orosz Vörös Hadseregben – arányát tekintve – a magyar kontingens lett a legnagyobb. Az éhség és a biztonság iránti vágy szintén sokakat készített a belépésre.²⁶ A közös tapasztalatok és élmények mellett a fegyveres terrorfiúkhoz sokan csatlakoztak pusztá kalandvágyból is, számosan pedig a megbomlott állami

²³ 1920. január végén nyomtatásban is megjelentették a budapesti királyi főügyész – Cserny József és társainak perében a vádat képviselő – Váry Albert vádbeszédét, amely országos szinten több mint harminc terrorista csoport működéséről számolt be. Lásd: VÁRY, 1920. 6-9; 16-18.

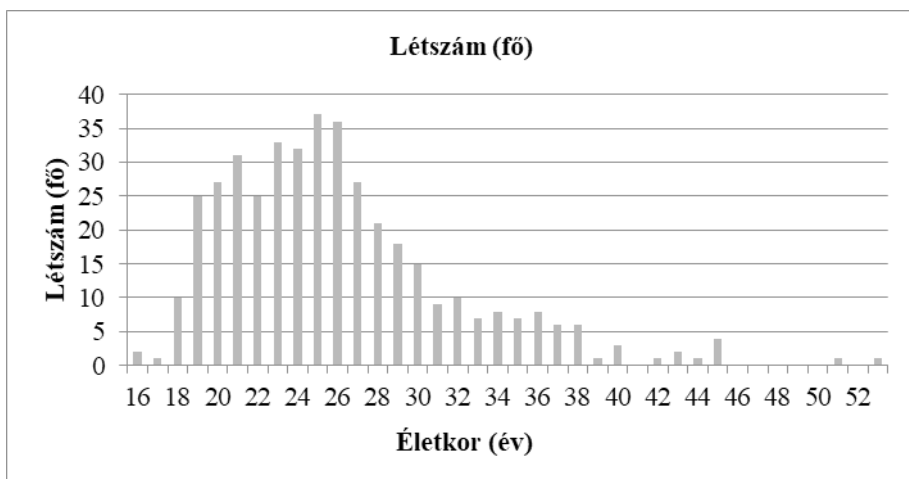
²⁴ A következő fejezet a Lenin fiúkról írt tanulmányom alaposan lerövidített változata. Az eredeti tanulmányt lásd: BÖDÖK, 2016.

²⁵ HAJDU, 2009. 532.

²⁶ HAJDU, 2009. 533.

rendben rendszerint megjelenő garázda, szélhámos, felelőtlen, szadista és egyéb agresszív csoportokból verbuválódtak. Ideológiai elköteleződésükre az anarchizmus, anarchoszindikalizmus és a kommunizmus hatott; ezek azonban mégsem váltak többé-kevésbé koherens világgéppé. Tagjaikat leginkább a pártfegyelem hiánya jellemezte, ezért a terrorfiúk – különösen a Cserny-csoport – „*a kommunista ideológiát többé-kevésbé elismerő, öntörvényű forradalmárok*” csapatainak tekinthetők.²⁷

A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék és a Budapesti Királyi Ügyészség 1919–1922 között keletkezett büntetőperes dokumentumai közül azokból, amelyekben a vád „tárgya” „Lenin-fiú”, „gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség” vagy pedig „emberölésre való szövetkezés” volt, nemcsak megtudhatjuk, hogy kikből álltak ezek a csoportok, de születési helyükről, életkorukról, családi hátterükről és foglalkozásukról is információkat nyerhetünk.²⁸ Az ötszáz főnél is többre takarítható fegyveresek közül 415 fő életrajzi adatai állnak rendelkezésre. A következő életkori sajátosságokkal bírtak (1. számú ábra): az átlagéletkoruk 25,5 év volt, ami igazolja azt, hogy zömük felnőtté válása, szocializációja az első világháború időszakára tehető. A legfiatalabb közöttük 16 – más forrás szerint 15 – éves volt, a legidősebb – igaz utóbbi is mindössze egy főt jelent – majdnem 54. A terroristák gerincét összességében a 20 és 28 év közöttiek adták, azaz nagyjából az 1890–1900 között született generáció tagjai.

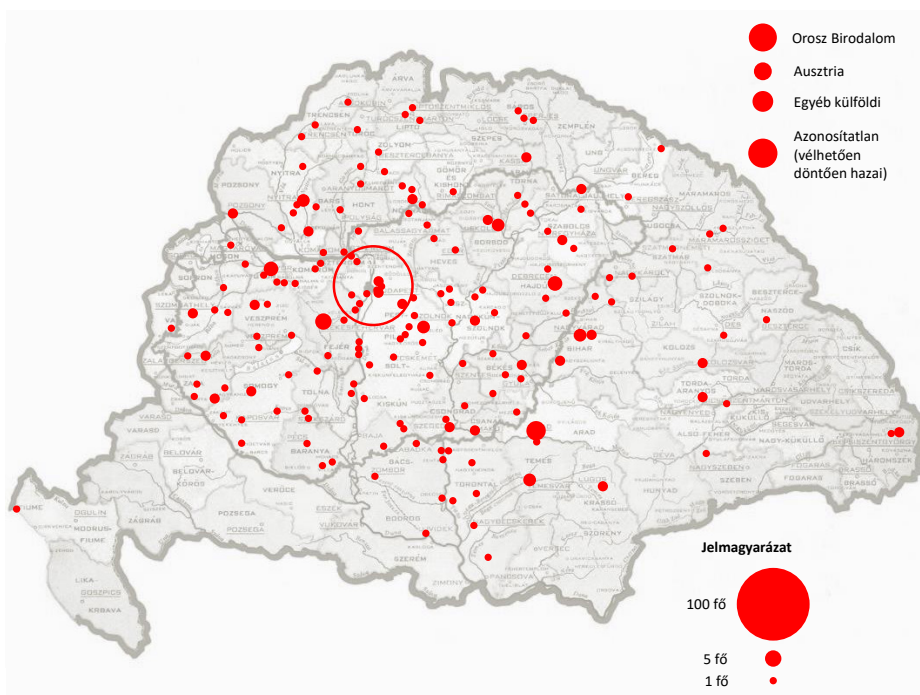
1. sz. ábra. A terrorcsoportok tagjainak életkori megoszlása (N = 415)

Összesen 392 fő születési helyét tudtuk azonosítani, akik 222 településről származtak. (Azt ugyanakkor, hogy születési helyüktől eltérően valójában hol laktak, csak töredékesen sikerült rekonstruálnunk, az erre vonatkozó további vizsgálatok pedig

²⁷ KONOK, 2010. 76–77.

²⁸ BFL VII.5.c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntetőperes iratai és BFL VII. 18. d. Budapesti Királyi Ügyészség iratai. Büntetőperes iratai.

túlságosan szétfeszítették volna a kutatás keretét.) A fegyveres terroristacsoport-hoz tartozók az ország minden részéből verbuválódtak, de döntő többségük nem volt „idegen” (mint ahogyan azt a két világháború között időnként hangoztatták), hanem a történelmi Magyarországon születtek, sokan a későbbi trianoni határokon kívül.²⁹ Így – a radikális baloldali ideológia erőszakcentrikusságán túl – a tagok erőszakos cselekményekre való hajlandóságát az idegen hadseregek által megszállt területek miatti frusztráció is erősíthette. Ugyanakkor az általuk megfogalmazott revizionista kijelentésről, vagy erre való utalásról, mind ez idáig nem került elő forrás. Horvát területen – Fiumét kivéve – senki sem született, de többen származtak a mai Felvidékről (a Duna vonalától északra), a Partiumból és Erdélyből, valamint a Vajdaságból. Összességében a legtöbben Budapesten születtek (mintegy 117 fő, közel 30%). Ugyanakkor a máshonnan származók közül is a legtöbben Budapesten teljesítettek szolgálatot, és korábban a fővárosban dolgoztak. Az országhatárokon kívülről, főleg Oroszországból többen, a Monarchia osztrák feléből kevesebben érkeztek, két személy származási helye pedig az Egyesült Államok volt. Közel 130 fő születési helyét nem ismerjük.

2. sz. ábra. A terrorcsoportok tagjainak ismert születési helyei (N = 392)

A fegyveresek között megtalálható minden nagyobb vallási irányzat a katolikusoktól az unitáriusig (lásd az 1. számú táblázatot). A katolikusok 58%-a közelít az egész népességen belüli országos átlag(uk)hoz (67%), és ezzel a legnagyobb vallási

²⁹ Lásd a 2. számú ábrát.

csoportot alkotják. Második helyre sorolhatók 21%-kal az izraelita felekezethez tartozók, akik az összlakosság 5-6%-át adták, a „Lenin-fiúk” között arányuk tehát ennek közel a négyszerese, így ők a leginkább felülreprezentáltak. Ez azonban messze elmarad a zsidó származású népbiztosok arányától, amely 60-70%-ra becsülhető. Az izraelitákat a reformátusok követik 13%-kal, ami majdnem meg egyezik az országos 14%-os arányukkal. Evangélikusok mintegy 4%-ot tesznek ki, a többi vallási csoporthoz tartozók pedig ennél is kevesebbet: a görögkatolikusok 3%-ot, az ortodoxok és az unitáriusok pedig mindössze 1-1%-ot tesznek ki. 129 fő vallása ugyanakkor nem volt feltüntetve, így ők lehettek ateisták is.

Vallásfelekezet	Létszám (fő)	Arány (%)
Római katolikus	227	57,0
Izraelita	83	21,0
Református	51	13,0
Evangélikus	16	4,0
Görögkatolikus	12	3,0
Görögkeleti	5	1,0
Unitárius	3	1,0
Összesen	397	100,0

1. sz. táblázat. A terrorcsoportok tagjainak vallási megoszlása (N = 397)

Foglalkozásra vonatkozó adatot a bírósági iratokban közel 400 (398) személyről találtunk, ezekből a táblázatunkban a legalább két azonos foglalkozást űzőket szerepeltetjük külön, ami 332 személyt jelent. A terroristacsoportok tagjai zömmel tudtak írni-olvasni, és – a közhiedelemmel ellentétben – döntő többségük büntetlen előéletű volt. A fegyveres terrorszervezetekhez tartozók a társadalom alsóbb osztályaiba tartoztak.³⁰ Ez nemcsak származásukból (többségében munkáscsaládok gyermekei voltak), hanem foglalkozásukból is adódott. A legnagyobb csoportot a lakatosoké jelentette, 64 fővel. Őket követték a vasesztergályosok 28, a napszámok/földművesek pedig 25 fővel. Számottevő még az asztalosok (17), a villany-szerelők (14), a sofőrök (14), a kovácsok (12) és a cipészek (11) száma is. A historiográfiában többször megjelent a tengerész háttér hangoztatása, ugyanakkor itt ez alig jelenik meg: mindössze két fő jelölte meg ezt foglalkozásaként. Érdekes a bányászok hiánya, hiszen a főváros és a nagyvárosok mellett a bányavidékek adták a Tanácsköztársaság legerősebb támaszát.³¹ Mindössze egy bányagyakornokot találtunk közöttük. Az összesített – 398 fő adataira vonatkozó – lista alapján közel 5%-uk a kereskedelemben, 6%-uk pedig közlekedésben dolgozott, de szintén 6% körüli volt a mezőgazdasági dolgozók aránya. Legszámosabban az ipar különböző szektoraiból érkeztek, összesített arányuk majdnem eléri a 67%-ot. Közülük is kiemelkednek a vas-és fémipari munkások (30%).

³⁰ Lásd a 2. számú táblázatot.

³¹ ROMSICS, 2011. 9.

Foglalkozás	Létszám
lakatos/géplakatos	64
vasesztergályos	28
napszámos/földműves	25
asztalos	17
villanyszerelő	14
sofőr	14
kovács/kazánkovács	12
cipész	11
kereskedelmi segéd	9
kőműves	9
hivatalnok	8
szobafestő	8
hentes	7
pincér	7
szabó	7
artista	5
borbély	5
magánhivatalnok	5
bádogos	4
gyári munkás	4
magántisztviselő	4
nyomdász	4
pék	4
raktárnok	4
kereskedő	4
segédmunkás	3
aszfalmunkás	3
banktisztviselő	3
diák	3
gépkocsiszerelő	3
műszerész	3
szerelő	3
üveges	2
autószerelő	2
drogista	2
egyetemi hallgató	2
elektrotechnikus	2
faszobrász	2
gépszerelő	2
hajómunkás	2
írnok	2
kerékgyártó	2
kocsis	2
könyvkötő	2
molnár	2
tengerész	2
vendéglős	2
további foglalkozások	68
Összesen	398

2. sz. táblázat. A terrorista csoportok tagjainak ismert foglalkozási megoszlása (N = 398)

*A vörösteror túsza*³²

A túszyűjtés a modern időkben is hozzátartozott a politikai cselekvés eszköztárához, az első világháború alatt viszont általánossá vált. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege már a szerbiai hadműveletek során is gyűjtött túszoakat a civil lakosság helyi prominensei közül, de Galíciában – és másutt – ezzel az eszközzel az orosz hadsereg, a nyugati fronton pedig a brit, a francia és a német haderő is rendszeresen élt.³³ A magyarországi Tanácsköztársaság meghatározó vezetői az orosz hadifogság alatt, majd kommunistává válva az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának tagjaként az ideológiai elköteleződés mellett alapos ismereteket szereztek a szovjet viszonyokról, így a szovjet titkosrendőrség, a Cseka működéséről és módszereiről is. A Tanácsköztársasághoz kötődő túszyűjtő akciók – áldozataikat tekintve is – szovjet példát követtek. Az első letartóztatások már pár nappal a tanácskormány hivatalba lépése után elkezdődtek. Ezeknek az akcióknak az első áldozatai között rendvédelmi és magas rangú katonai tisztségviselőket (például Rác Kálmán századost, Jakab Béla rendőrtanácsost), egyházi méltóságokat (Bozsik Pál prépostot, Pápay Ferenc prépostot, Gulyás Ferenc jezsuita pátert), arisztokratákat (gróf Berchtold Artúrt, gróf Károlyi Györgyöt, gróf Somssich Andort), volt országgyűlési képviselőket (Szilágyi Lajos), és volt minisztereket (Balogh Jenő igazságügyminisztert, Hazai Samu vezérezredest) találunk. Az addig „csak” megfigyelt Wekerle Sándor volt miniszterelnököt már két nappal a proletárdiktatúra megalakulása után, március 23-án letartóztatták, és intézkedtek a még a Népköztársaság időszakában internált Mikes János szombathelyi megyéspüspök és a februárban letartóztatott volt miniszterek budapesti Gyűjtőfogházba való átszállításáról. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspököt pedig házi őrizetbe helyezték. A foglyokat háborús felelősséggel és ellenforradalmi magatartással vádolták, az egyházfikat pedig, akik kezdettől fogva céltáblái voltak a proletárdiktatúra antiklerikális akcióinak, az egyházi vagyonok köztulajdonba vétele miatti szerény ellenállási kísérleteik miatt tartóztatták le.

A túszyűjtő akciók 1919 hűsvétján váltak igazán tömegessé. Ennek hátterében a Tanácsköztársaság társadalmi bázisának meggyengülése és a román hadsereg támadása állt. Az Antant hadvezetés tudtával és támogatásával április 16-án indult román támadás öt nap alatt elérte a Vix-jegyzékben meghatározott vonalat, majd a gyors sikertől felbuzdulva ezt is átlépte, és Debrecent és Gyulát is elfoglalva május 2-ára elérte a Tisza keleti partját.³⁴ A vereségek következményeként a Tanácsköztársaság területe a Duna-Tisza közére és a Dunántúltra korlátozódott. A Forradalmi Kormányzótanács a válságos katonai helyzetet toborzással és a Vörös Hadsereg újjászervezésével igyekezett úrrá lenni, a vereségek miatt várhatóan fellángoló ellenforradalmi megmozdulások csíráit pedig a lakosság erőteljes presszionálásával kísérte meg elfojtani. A régi elitnek, a politikai-gazdasági-társadalmi rend híveinek, a szocializálások miatt háborgó vagy a földosztás

³² A következő fejezet a vörösteror túsza

ír

tanulmányom alaposan lerövidített változata. Az eredeti tanulmányt lásd: BÖDÖK, 2014.

³³ RAUCHENSTEINER, 2014. 264–267; PROCTOR, 2010. 11; 127–128.

³⁴ RÁNKI (SZERK.), 1988. 268–280.

elmaradása miatt elégedetlen szegényparasztság képviselőinek passzivitását a kommün túsok gyűjtésével tervezte biztosítani. A politikai, gazdasági és kulturális elitnek meghatározott csoportjait érintő letartóztatásokra a fővárosban és a legtöbb vidéki városban sor került. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a túsgyűjtések eltérnek azoktól a letartóztatásoktól, amiket különféle vétségek, köztörvényes bűncselekmények vagy ellenforradalmi akciók végrehajtása miatt foganatosítottak. Céljuk az elrettentés, és a társadalom főbb hangadóinak és véleményformálóinak sakkban tartása volt. Sok esetben viszont ezeknek a letartóztatásoknak az áldozatait is ellenforradalmi szervezkedéssel vagy köztörvényes bűncselekmények végrehajtásával vádolták.

A Tanácsköztársaság alatt hosszabb-rövidebb ideig túsokként fogvatartottak száma körülbelül 1500 fő volt. A túsok pontos számát ma már nehéz feladat, sőt csaknem lehetetlen vállalkozás pontosan megállapítani. Ez abból fakadt, hogy több hullámban került sor letartóztatásokra, a vidéki letartóztatottak közül pedig többeket bizonyos idő elteltével – vagy a frontvonal közeledésének hatására – a fővárosba szállították. Az ilyen, valamelyik vidéki településről rendszerint a Gyűjtőfogházba került túsokat szétválasztották vagy átszállították más fővárosi büntetésvégrehajtási intézménybe (például Rákospalotára). A „transzportok” útját és az egyes túsok helyzetét éppen ezért nehéz pontosan nyomon követni. Előfordult az is, hogy néhányukat már a fővárosba vezető út közben elengedték, vagy sikerült megszökniük, szélsőséges esetben pedig arra is találunk példákat, hogy többüket vörös katonák vagy a szállításukra rendelt szélsőséges terrorista csoportok meggyilkoltak. A neveik pontatlan feltüntetése, a néha hanyag dokumentálás szintén nagyon nehézkes, sziszifuszi vállalkozássá teszi a gyűjtést.³⁵

A Tanácsköztársaság alatt az egyes vidéki városokban letartóztatottakról a következő adatokat ismerjük. Túsokként tartottak fogva Makón 69, Hódmezővásárhelyen 20, Sátoraljaújhelyen 46, Hatvanban 13, Gyomán 11, Gyöngyösön 11, Kaposváron 15, Nagykanizsán 40, Nagykőrösön 34, Tiszafüreden 19, Munkácson 130, Beregszászon 24, Pápán 20, Békéscsabán 21, Jászberényben 25, Egyeken 9, Szombathelyen 29, Veszprémben 40, Sopronban 12, Kecskeméten 68, Szolnokon 20, Egerben 14, Székesfehérváron 10, Mórton 12, Szentesen 43, Balassagyarmaton 12, Debrecenben 53, Győrben pedig 57 főt. Ez összesen 877 fő, amihez hozzáadódik a fővárosban letartóztatott – eddigi kutatásaink szerint – közel 570 áldozat.

A román támadás miatti külső és belső válság felkorbácsolta a már eddig is határozottan elitellenes hangulatot. A Forradalmi Kormányzótanács politikai bizottsága már egy nappal a román támadás után, április 17-én foglalkozott a letartóztatások szabályozásával, de az erről szóló rendelet csak április 19-én lépett hatályba.³⁶ Ugyanezen a napon, a Budapesti Munkástanács ülésén határozták el a túsok szedését is. A letartóztatandó személyek listáját Szántó Rezső, a Vörös Hadsereg 3. kerületi parancsnoksága politikai osztályának vezetője állította össze.

³⁵ A Gyűjtőfogház túsairól Budapest Főváros Levéltárának iratanyagaiból tájékozódhatunk. Lásd: Budapesti Forradalmi Törvényszék Fogházának iratainak (1919–1919) fogolytörzskönyvei. BFL XVI. 3. 1919. A Tanácsköztársaság alatt itt megforduló rabok száma a fogolytörzskönyvek szerint meghaladta a 3500-at. Ezek többsége köztörvényes bűnöző volt, vagy valamilyen vétségért tartóztatták le; csak a foglyok kisebb része számított politikai fogolynak vagy túsoknak.

³⁶ IMRE-SZÜCS (SZERK.), 1986. 314–315.

A letartóztatásokra viszont Vágó Béla belügyi népbiztos adott közvetlen parancsot. A túsok neveit pedig „a lakásjegyzékből, az Országos és Nemzeti kaszinók névjegyzékéből állították össze”. A válogatás szempontjaiba Kun Béla is beleszólt, aki „mindig azt kérdezte: – Zsidó, mert ha igen, akkor föltétlenül el kell fogni, ha ellenben valami történelmi névről volt szó, akkor nagyon meggondolta a dolgot.”³⁷ Szántó 485 személy letartóztatását tartotta indokoltnak, és miután javaslatát az ülésen ellenvetés nélkül jóváhagyták, a túsok összegyűjtését a hírhedt „forradalmi kormányzótanács terrorcsapatát” vezető Cserny Józsefekre bízta.³⁸ A túsok zömében a békeidők „hagyományos” elitjéből kerültek ki. Voltak köztük egykori képviselők és miniszterek, a történelmi arisztokrácia grófi és bárói tagjai, gazdasági vezetők, vállalatigazgatók, ügyvédek, kereskedők, állami tisztviselők, papok, hírlapírók, földbirtokosok, katonatisztek és egyetemi tanárok is.

A – zömében – húsvétvasárnap éjjelre és húsvéthétfő hajnalra időzített nagy fővárosi letartóztatási hullám legfőbb ereje a meglepetésben és a megfélemlítésben volt. Cserny József a túsokról készült listát „cetlikre” bontotta és felosztotta a terrorfiúk között, úgy, hogy minden csoport 8–10 nevet kapott, akiket még az éjjel össze kellett gyűjteniük. A Lenin-fiúk „begyűjtőosztagai” mellett, vagy azokat kiegészítve, több esetben detektíveket, vörösőröket vagy vöröskatonákat is megbízta a feladattal. Általában 4–7 ember ment az áldozatokért, de ez nem volt törvényszerű. A túsok közül többen tudtak a korábbi letartóztatásokról, néhányan pedig azzal is számoltak, hogy rájuk is hamarosan sor kerülhet. A legszerencsétlenebb minden bizonnyal az utolsó országbíró, gróf Dessewffy Aurél volt, akit április 14-én felesége búdszentmihályi temetéséről hurcoltak el a detektívek.³⁹

A különítményesek durván felzörgették a már alvó háziakat, és néha válogatott gorombaságokat vágtak a fejükhöz, ráadásul rendszeresen visszaéltek az erőfölénnyükkel, és előfordult, hogy átöltözni sem engedték az áldozatukat. Előfordult, hogy már a családjuk előtt is a közelgő halálukkal fenyegették őket. A verbális agresszió mellett néha tettelegességekre is sor került, a legszélsőségesebb esetben a keretlegények gyilkosságtól sem riadtak vissza: idősebb Hollán Sándor volt belügyminisztériumi államtitkárt és fiát az értük küldött különítményesek a Lánchídon tarkón lötték, holttestüket pedig a Dunába lökték. A letartóztatás alatti pszichikai sokk és dressúra hatására rosszullétek is előfordultak.

Az éjszakai látogatók a legtöbb helyszínen házkutatást is tartottak, ahol leginkább ellenforradalmi iratokat, fegyvereket és alkoholt kerestek. Június végéig szigorú alkoholtilalom volt érvényben, ennek megszegése jó aprópóval szolgált a letartóztatáshoz.

A foglyokat legtöbbször gyalog kísérték be, vagy teherautón vitték a Markóutcai fogdába, de volt, hogy többüket villamossal szállították. A vidéken letartóztatott túsok ennél rosszabbul jártak: a néhány napos fogház után a kaotikus közlekedési viszonyok miatt sokszor csak több napig tartó vonatút után érték el a fővárost. Akik autóra vagy teherautóra kerültek egymással nem beszélgethettek, és sokszor csak hosszú órák múlva jutottak el a kapitányságra, mert a listákon

³⁷ N. N., 1919d. 5.

³⁸ GERENCSÉR, 1993. 102–103.

³⁹ SOMOGYI, 1922. 35–37.

szereplő személyek összegyűjtése bizony időbe telt. Legtöbbjüknek fogalma sem volt arról, hogy hová mennek, és milyen sorsot szántak nekik.

A Markó utcai fogdában előbb le kellett adniuk a személyes tárgyakat, ezt követően mindenkit megmotoztak. Miután a hajnalig tartó virrasztás után személyes adataikat rögzítették, a felsorakoztatott foglyokkal közölték, hogy átkerülnek a fogház épületébe. Sokan megkönnyebbültek, amikor rájöttek, hogy elkerülik a kivégzést. A fogház egy négyemeletes, „T” betűt formázó épület volt, amelynek vasfolyosóit mállott fehér cementfalak szegélyezték. A belső légtér közös volt, az emeletfolyosókról – akárcsak a bérházak gangjairól – lehetett egymást látni. A foglyok általában 5-6 személyes zárkába kerültek. A szűkös, mindössze 6 lépés hosszú, 3 lépés széles cellák berendezése nagyon szegényes volt: priccs, kecskelábú asztal, „betyárpád”, szalmazsákok, és némelyikben vécé is volt.

A Markó utcai fogházban szinte minden fogoly néhány napot – a börtönnyelven „egyesnek”, vagy „szuterénnek” hívott – magánzárkában töltött. Ezek egyhangúságára és a cellákban uralkodó hidegre az egykori cellalakók még évek múltán is gyakran panaszkodtak. Az örök a foglyokat a „Markóban” rendszeresen preszszionálták: a szadista örök gyakori vicce volt, hogy a magáncellában ülő foglyok vallásáról faggatóztak, *„csak hogy tudják, a kivégzéshez milyen papot kell majd hívni”*. A pánikkeltés annyira „eredményes” volt, hogy a börtönben lévő papnak többen félelmükben meggyóntak.

A Markóban szigorú napirend volt érvényben. A foglyokat kora hajnalban keltették, majd libasorba terelve előbb egyenként kiürítették velük az éjszaka használt „kübliket”, kitakarították velük a cellájukat, ezt követően pedig reggelit osztottak – ami rendszerint csak vízből állt. Fényes László így emlékezett meg az ébresztés utáni első benyomásairól: *„Akkor ki kell állni az ajtóba, várni, amíg mindenki ott áll a küszöbön, kezében a kupával. Vízet hordani a mosdáshoz. Ahogy ott állok a küszöbön, szemben velem, de lejjebb a harmadikon Platthy György áll a kupával, balra a második emeleten Magyarország volt miniszterelnöke, Esterházy gróf, a szomszédja a képviselőház elnöke, Szász Károly, ő mellette Mikes János gróf püspök, az egyik ajtóban Walder Gyula, a Pesti Hazai Takarékpénztár vezérigazgatója, amellet Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc író, egész csinos vízfordó kompánia.”*⁴⁰

Az ételmezésre nagyon sok panasz volt. Az ebéd legtöbbször valamilyen „híg leves” vagy rossz ízű, zavaros állagú káposztalé volt, így alig nyúltak hozzá. Találkozásra és „közösségi tevékenységre” csak a reggeli fél órás séta adott lehetőséget, ahol a foglyok kettes sorokba rendeződve körözhetek a fogház udvarán. A beszélgetést szigorúan megtiltották, az örök éberségét kijátszva ugyanakkor mégiscsak lehetett pár szót váltani. A találkozás enyhítette némiképp a rabok magányát, amire sokan a legelviselhetlenebb szenvedésként gondoltak vissza. Léway Lajos bárót – aki nem söpörte ki a celláját, és nem volt hajlandó kivinni a kübljét – két napig tartották bezárva étlen-szomjan. A hideg cellában belázasodott, a foglár pedig csak akkor hívott orvost, amikor kínjában már a cella ajtaját rugdosta.

A túsok tisztálkodási lehetőségei is korlátozottak voltak. Legtöbbjük szappan és fésű nélkül jött el otthonról, vagy ezeket a motozáskor vették el tőlük. A fiatalabb foglyok többnyire strapabíróbbak voltak és jobban elviselték a fogházi viszonyokat.

⁴⁰ FÉNYES, 1919. 18.

A közös sorsban osztozók között hamar feléledt szolidaritás érzése, az elesettebbeket, a gyengébbeket úgy segítették, ahogy szerény lehetőségeik engedték.

A foglyokat a pár napos fogság után összeterelték az udvaron. Sokan újra a kivégzéstől tartottak, a terrorfiúk „*Indulás a vesztőhelyre!*” kiabálásai és azok a pletykák, hogy „*egymás sírjait mennek megásni*” ezt az érzületet csak súlyosbították. Bántódásuk ugyanakkor – kisebb atrocitásokat leszámítva – nem történt, a túsok több csoportra osztott kontingensét villamoson a gyűjtőfogházba szállították. A rájuk zárt villamoson – a vezető mellett és a hátsó fülkében – katonák is tartózkodtak, a villamos mellett pedig fegyveresekkel zsúfolt autók biztosították a kíséretet.

A Markó-utcai fogházhhoz képest a „Gyűjtő” viszonyai valamivel elviselhetőbbek voltak. Sokan már annak is örültek, hogy végre nem a földön alszanak, hanem saját ágyuk lehet. A napirend az új helyen is pontosan meg volt határozva: korai kelés volt, amit az éjszakai edény kiürítése és – a legvisszataszítóbb feladatnak tartott – elmosása követett, majd mindenki rendbe tette az ágyát, összehajtogatta a pokrócokat, összesöpörte a szemetet és kitararította a zárkát. Ezt követte a reggeli. Sétálni ugyanakkor már délelőtt és délután is lehetett. Ilyenkor egymástól 5 lépésnyi távolságot kellett tartani, hátratett kézzel és csak körben lehetett haladni. Lehetővé tették, hogy a foglyok hetente kétszer fürödhessenek is. A korábbi börtönkoszthoz képest a menázi minősége viszont az új helyen sem volt sokkal jobb. Többen lettek rosszul a fekete korpakenyértől és a zavaros „zupától”, ami rendszerint a leveshez járt. A rossz élelmezés miatt előfordultak betegségek is, a gusztustalan étel miatt pedig többen koplalásba kezdtek.

A közhangulat javulását erősítette, hogy a fogházhhoz kirendelt szigorú politikai megbízottal, László Jenővel ellentétben a fogház igazgatója, Bíró Lajos emberségesen bánt a foglyokkal, és ahogy tudott, igyekezett javítani az életkörülményeiken. „*Mikor a túsokat bevitték a gyűjtőbe, mindent elkövetett, hogy szomorú sorsukon enyhítsen. A volt túsok százai őszinte hálával emlékeznek meg róla és áldani fogják emlékét, mint oly emberét, ki e nehéz időkből humánusan viselkedett velük*” – olvashatjuk róla az 1921-ben megjelent *Emlékalbumban*.⁴¹ Bíró többször is meglátogatta a cellákat, és lehetővé tette, hogy az egyes zárkákban megválasztott „bizalmik” akár minden nap lejárjanak az irodába kívánságaikat vagy kéréseiket előadni. Neki is volt köszönhető, hogy pár nap után engedélyezték a családtagok számára, hogy csomagokat küldjenek a hozzátartozóiknak. Előfordult ugyan, hogy az örök vagy a fogház alkalmazottjai részben megdézsmálták az élelmiszercsomagokat, de ezek tartalma többnyire eljutott a címzettekhez. Lehetővé vált, hogy a foglyok értesítsék a hozzátartozóikat is. Ezt követően sikerült úgy megszervezni az ellátmányt, hogy mindig más felesége főzött egy egész cellára. Néhány nap után engedélyezték a régóta vágyott dohányzást is, és lehetővé tették, hogy a cellák nappal nyitva maradjanak, és a foglyok átjárhassanak egymáshoz „vizitálni”.⁴²

Bár az első napok halálfélelme után többnyire megnyugodtak és beletörődtek új helyzetükbe, az éjszakai fogolyzállítványok, a túsokat szállító autók berregése és az időnként hallatszódó lövések zaja sokukat kizökkentett látszólagos

⁴¹ MOLNÁR, 1921. 84–85.

⁴² A cigarettázás, szivarozás engedélyezése már március 23-án felmerült. Lásd: A Forradalmi Kormányzótanács Politikai bizottságának ülése. 1919. április 22. (IMRE-SZÜCS [SZERK.], 1986. 344.)

nyugalmukból. Előfordult, hogy a – később politikai foglyokká átminősített – túsok megfélemlítése céljából az ablakaik alatt, a fogházudvaron kivégzéseket hajtottak végre. Amíg a börtön személyzete szigorúan, de tisztelettel bánt velük, a politikai megbízottak és az új keretlegények gyakran fitogtatták erejüket.

A magánzárkák egyhangúságát néhányan nagyon nehezen viselték. A cellákban többször „házkutatásokat” is lebonyolítottak. A dresszúra hatására többen süllyedtek apátiába vagy váltak reménytelen pesszimistává. Az orvosnak is akadt dolga bőven: a gyomorrontás és a bélhurut mellett asztmás megbetegedések, bőrbetegségek és vakbélproblémák is előfordultak. A nagyon komoly betegeket átszállították valamelyik klinikára, vagy a Park szanatóriumba kerültek.

A foglyok a második vasárnap már templomba is elmehettek, a fogházban működött katolikus, református és zsidó imaház is. Ilyenkor az izraelita vallásúak számára is vasárnap volt az istentisztelet. Az ülésrend meg volt határozva: az első sorokban ültek a vizsgálati foglyok, utánuk következtek a túsok, leghátul pedig a köztörvényes bűnözők foglaltak helyet. Minden padsor végén örök ültek. Azok, akik jobban bírták a magányt, igyekeztek nem elhagyni magukat, és a bezártságot a saját javukra fordítani. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, – a későbbi pénzügyminiszter – Hegedüs Lóránt a négy hetes magánzárkájának ideje alatt Marxot és csillagászati könyveket olvasott,⁴³ a Katolikus Népszövetség volt főtítkára, Haller István pedig a séták alatt németül tanult.⁴⁴ Lovászy Márton, a Károlyi-kormány volt közoktatásügyi minisztere és Rákosi Jenő főszerkesztő pedig olyannyira elfoglalták magukat, hogy valósággal tudomást sem vettek a fogásról. Lovászy szinte folyamatosan politikai eszmecserékbe bonyolódott, Rákosi pedig görög verseket fordított.

A napi rutint és egyformaságot csak néha törte meg egy-egy érdekesebb esemény. Ilyennek számított április 28-a is, amikor a Budapesten tartózkodó külföldi delegációk közbenjárására néhány tucat túszt – főként 60 év felettieket – hazaengedtek.⁴⁵ Különleges eseménynek számított Habsburg József királyi herceg beszéltetése a Gyűjtőfogházba április 29-én. A fiatalember – akinek cellájára a „Habsburg József elvtárs” feliratot biggyesztették – szerénysége és közvetlensége miatt sokak szemében vált végtelenül rokonszenvesé.

Több visszaemlékező is kiemelte, hogy a „köztörvényesek” tisztelettel bántak a túsokkal. A foglyok által tartott előadásokra az „igazi” elítéltek is beültek, akik végighallgatták a vitákat is. Volt, hogy tolvajnyelven társalogva maguk is szóra-koztatták a túsokat, de előfordult, hogy magukra vállalták a cellák takarítását is. A közös légtér és az egyforma élet elmosta a társadalmi különbségeket.

A foglyok érdekében többen is igyekeztek közbenjárni. Családtagjaik könyörgése mellett több vállalatvezetőt és vezérigazgatót saját munkásaik nyomására „hoztak ki” a Gyűjtőből. A magasabb rangú politikusok és arisztokraták politikai kapcsolataik révén igyekeztek szabadulást szerezni a hozzátartozóik számára. Többen valamelyik népbiztosnál vagy népbiztoshelyettesnél próbáltak meg lobbizni. Sok túszt köszönheti szabadulását vagy „érinthetetlenségét” a fővárosban tartózkodó

⁴³ SOMOGYI, 1922. 70.

⁴⁴ NYÁRY, 1936. 74.

⁴⁵ IMRE-SZÜCS (SZERK.), 1986. 344.

missziók és külföldi diplomaták segítségének. Az olasz Romanelli alezredes,⁴⁶ a svájci vöröskeresztet képviselő Haccius Rudolf genfi mérnök, Freeman angol kapitány,⁴⁷ az amerikai misszió és Fledderus holland konzul egyaránt sokat tettek a túsok biztonságáért és a mielőbbi szabadulásukért.

A túsok május–július folyamán több hullámban szabadultak ki, de sokan csak a proletárdiktatúra bukásakor kerültek ki a fogházból. Teljesen szabadok ugyanakkor nem lettek: legtöbbjüket arra kötelezték, hogy előbb naponta kétszer (délelőtt és délután), majd hetente háromszor vagy kétszer jelentkezzen a kijelölt kapitányságon. Az is előfordult, hogy a június 24-i ellenforradalom idején valamelyiküket újra letartóztatták és az Országház pincéjében berendezett fogházba hurcolták. Amíg néhányan csak napokig, esetleg néhány hétig voltak börtönben, mások akár hosszú hónapokig is sínylődhettek ott. Legtovább báró Szerényi József és báró Szurmay Sándor raboskodtak, akik 162 nap elteltével, a román hadsereg előőrseinek augusztus 3-i megérkezésekor szabadultak. 156 nap fogság után július 28-án szöktették meg a Park Szanatóriumból Mikes János szombathelyi püspököt. A Gyűjtőfogház áldatlan viszonyaihoz képest a Park Szanatórium „foglyai” – ide tartozott Hazai Samu báró, Bacher Emil malomigazgató, Engel Pál egyetemi tanár, Wekerle Sándor volt miniszterelnök és mások is – felgyógyulásukat követően sokkal kényelmesebb viszonyok között éltek.

A proletárdiktatúra bukása után az egykori túsok közül többen közös köszönőlevelet küldtek segítőiknek, mások pedig közös szervezet létrehozását határozták el, és rendszeres találkozókat indítványoztak; később meg is alakult a „T.U.SZ.” („Tisztességes Urak Szervezete”).⁴⁸

Ellenforradalmi megmozdulások a Tanácsköztársaság alatt

A magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttét, az új hatalom radikális programját, a nagy társadalom- és gazdaságátalakítási terveket kezdettől fogva szélsőségesen fogadták. A korábbi gazdasági, társadalmi és politikai elit képviselői külföldre emigráltak, vagy a passzivitást választották. Bécsben Antiboldsevista Comité néven arisztokratákból és a politikai elit tagjaiból álló ellenforradalmi csoport alakult, és ellenforradalmi kormány jött létre Aradon, majd később Szegeden. A polgárság sem igazán lelkesedett a rendszerért, különösen a magántulajdon szentségének megsértése miatt, de ellenforradalmi felkelésekbe kezdetben nem bocsátkoztak. A gazdag és a szegényparasztok közül is sokan aktívan részt vettek az ellenforradalmi mozgalmakban, őket különösen a földosztás elmaradása és a proletárdiktatúra egyházellenessége fordította szembe az új renddel. Megosztottság jellemezte a kiskereskedőket és a kisiparosokat is. Amíg egy csoportjuk ellenségesen szemlélte, mások támogatták, sőt: kisebb-nagyobb szerepeket is vállaltak a kommunben. Megosztott volt az értelmiség is: a századelő lázadó fiataljai, tanítók, művészek, ügyvédek, mérnökök közül sokan mögé álltak,

⁴⁶ Magyarországi tevékenységéről lásd: SZABÓ, 2007. 103–141.

⁴⁷ ZSUPÁN, 1969.

⁴⁸ MOLNÁR, 1921. 98.

az állam, egyház és az uradalmak értelmisége viszont inkább a másik oldalt erősítette. A kommun igazi társadalmi bázisa az ipari munkásságra és a bányászokra korlátozódott.

A Tanácsköztársaság kikiáltása óta került sor kisebb-nagyobb mértékű ellenállási kísérletekre. Ezek az akciók ugyanakkor meglehetősen gyengék voltak és céljuk nem a diktatúra megdöntése, hanem a proletárdiktatúra egy-egy rendeletének a helyi bojkottja volt. Ezeknek az ellenállási kísérleteknek az akciórádiusza éppen ezért egy-egy településre korlátozódott, szervezettség és fegyveres erő híján határozott ellenállást nem tudtak kifejtetni. Rendszerint amint eljutott a hír a fővárosba, néhány óra múlva fel is számolták őket.

1919. április 3-án Sopronban tört ki az úgynevezett poncichter tüntetés. A soproni- és Sopron környéki borosgazdák megmozdulása szintén nem a diktatúra megdöntését irányozta elő, csupán a borkereskedelemről élő vidéki emberek további megélhetésének biztosítását szerette volna elérni. A lázadás hátterében a Tanácskormány rendkívül szigorú szesztilalma állt. A Forradalmi Kormányzótanács II. számú rendelete ugyanis minden szeszital fogyasztását és kimerését megtiltotta, a rendelet megszegőivel szemben pedig kilátásba helyezte a forradalmi törvényszék elé állítást.⁴⁹ A rendelet szigora később enyhült, a soproni borosgazdák anyagi viszonyai viszont alig változtak. Bár megfelelő utalványok ellenében rendkívül korlátozott módon és szigorúan orvosi előírásra lehetett legálisan kis mennyiségű (fél liternyi) bort fogyasztani, megtiltották az Ausztriába irányuló borkivitel. A gazdák fellépésében szerepet játszott az az elterjedt álhír is, hogy a jövőben nemcsak a borkészítést szüntetik be teljesen, de a szőlőtőkékét is kivágják. A tanácskormány részéről a soproni gazdákkal való tárgyalás céljából Kellner Sándor megyei népbiztost küldte, hogy a rendelet enyhítésének gyakorlati végrehajtásáról tárgyaljon, a megbízott azonban nem jelent meg a megbeszélésen. A csalódott és feldühödött tömeg a Széchenyi térre vonult, közben többen közülük – némi alkoholnak köszönhetően – egyre-másra rendszerellenes szólamokat kezdtek hangoztatni, és egy vöröskatonáról a vörös kokárdát letépték.

„Az izgatott gazdapolgárok kezében egyetlen bot, fegyver, egyáltalán ütőeszköz sem volt, csak lármáztak, gyűlést akartak tartani. [...] Fel és alá jártak itt a Széchenyi téren, de aztán csakhamar bevonultak a német-háznak nevezett Széchenyi téri palotába. Egy darabig a posta előtt hallgatták a gazdapolgárok Missuray Ágoston beszédét, aki azonban sehogyszem tudta őket lecsillapítani. Egyszer csak a Rákóczi utca felől egy szakasz vöröskatonát jelent meg futva. Semmi figyelmeztető jelet nem adtak, hanem széles rajvonalba fejlődtek. Minden trombita-jel, felhívás vagy egyéb figyelmeztetés nélkül belelőttek a védtelen tömegbe.”⁵⁰

Meiszner Ernő helyi ügyvéd így elevenítette fel a hatalom erőszakos fellépését. A tömegbelövésnek – és az azt követő összecsapásnak – négy halálos áldozata és

⁴⁹ Tilos szesz italokat árulni és fogyasztani. A Forradalmi Kormányzótanács II. sz. rendelete. (PONGRÁCZ, 1919. 13.)

⁵⁰ MAYER, [1919]. 40. Idézi: KRISCH, 2013. 63.

nyolc sebesültje volt. A megtorlás sem maradt el, többeket letartóztattak és börtönbüntetésre ítélték.⁵¹

Ahogy az új rend radikális reformjai éreztetni kezdték hatásukat, úgy nőtt az ellenállási kísérletek intenzitása. Április végére a diktatúra rendvédelmi szervei többször is egyre szervezettebb fegyveres csoportokkal szemben léptek fel, és számolták fel azokat. 1919. április közepén fülelték le Budapesten Nikolényi Dezső budapesti rendőrtiszt és Stenczel János fővárosi ügyvéd, valamint a hozzájuk csatlakozott katonatisztek ellenforradalmi mozgalmát.⁵² A 8 főnyi vádlottat a forradalmi törvényszék élén álló Cserny József halálra ítélte. Később megkegyelmeztek 6 személynek, és végül két főt, a fő ellenállóknak tekintett Nikolényit és Stenczelt végezték ki, annak ellenére, hogy a bécsi olasz misszió budapesti delegációját vezető Guido Romanelli ezredes fellépett érdekükben. A két személyt a Markó utcai főreáliskola udvarán lőtték agyon 1919. április 23-án. Egyre többen aktivizálódtak a régi katonaság és rendvédelem tagjai közül is. Április végén számolták fel a Dormándy Géza-féle katonai mozgalmat, május közepén pedig a rákospalotai összeesküvést. Ez utóbbiban a régi államrendőrség tisztjei vettek részt, közöttük Dietz Károly volt rendőrfőkapitány, Szentkirályi Béla volt rendőrkapitány-helyettes és Novoszeleczy Elemér volt újpesti rendőrkapitány is.

Az időnként önfejű és makacs Cserny által vezetett alakulat megtorló akciói nem váltottak ki osztatlan lelkesedést a Kormányzótanács köreiből sem, hamarosan Kun Béla és Vágó Béla is a feloszlátásukat szorgalmazta. A csoport tagjai – ahogy Böhm Vilmos hadügyi népbiztos megvonta mérlegét – „*lábbal tiporták a tanácsköztársaság törvényeit és rendelkezéseit. Egyetlen jogalapjuk volt: állig föl voltak fegyverkezve.*” Ennek eredményeképpen pedig tevékenységük tulajdonképpen „*kohója volt az ellenforradalmi elégedetlenségnek; ha öntudatlanul is: szövetségesei voltak az ellenforradalmároknak.*”⁵³ A szabadon garázdálkodó csoportokkal szemben Böhm – mint a hadsereg új főparancsnoka –, Korvin Ottóval és Jancsik Ferencsel egyetértésben már április 30-án elrendelte, hogy a Vörös Hadsereg vagy a Vörös Őrség hivatalos állományába nem tartozó valamennyi „*politikai terrorcsapat vagy más elnevezés alatt működő külön csapat haladéktalanul fölloszlatandó és az ott lévő katonák a vörös hadsereg kötelékébe besorozandók.*”⁵⁴

A parancsnak ellenszegülőkre „*rögtönítélő törvényszék*” elé állítás várt.⁵⁵ Az ily módon feloszlátott Cserny-csoport május 19-én, Gödöllőn leadta fegyvereit, számos tagját pedig a frontra vezényelték. A csoport fegyveres erejét jól tükrözi a lefegyverzésükkor leadott fegyvereik és lőszerük mennyisége, amelyek négy vagont is megtöltöttek. A csoporttól többek között 6 aknavetőt, 7 gépfegyvert, 130 láda kézigránátot, 807 láda aknavető- és ágyúlöszert, illetve 8 személyautót és 6 teherautót is elkoboztak. De Cserny nem szűnt meg hatalmi tényező lenni: hamarosan új csapatot kapott, amellyel a Politikai Nyomozó Osztály kötelékébe tartozott. Ez a mintegy 40 fős második Cserny-csoport a korábbi tevékenységét „*úzta*”,

⁵¹ KRISCH, 2013. 59–67.

⁵² Tényvázlat a leplezett ellenforradalmi mozgalomról. MNL OL BM K 148, 603/2. 5. doboz, 24. ó. e.

⁵³ BÖHM, 1946. 293.

⁵⁴ Uo., 293–294.

⁵⁵ Uo., 294.

nyomozó minőségében újra a hátszágban folytatta önkényeskedéseit, számos esetben a Szamuely Tibor vezette „Lenin-fiúkkal” közösen végrehajtva akcióit.⁵⁶

Május elejétől egyre több helyen került sor vidéken is ellenforradalmi akciókra. Előbb május 1-én Szolnokon, másnap Hatvanban, május 5–7. között pedig Devecserben került sor ellenforradalmi megmozdulásra. Az általános elkeseredésen túl a szolnoki ellenforradalom kitöréséhez közvetlenül hozzájárult, hogy a román hadsereg április végén elérte a Tisza vonalát, a város helyi direktóriumja pedig elhagyta a várost. A karhatalom helyére azonban nem a román hadsereg nyomult be, hanem a magukat „fehéreknek” tartó ellenforradalmárok vették át a hatalmat. Őrizetbe vették az át nem állt vöröskatonákat és vörösőröket, és kiszabadították a túszoikat. Másnap a rend fenntartására és önmaguk megvédésére Fehér Gárdát állítottak fel, amelynek tagjait Mannlicher fegyverekkel látták el. A román hadsereg a Tisza túlsópartján maradt, május 3-án azonban megindult a Vörös Hadsereg ellentámadása. Saját stratégiai hibáik, de kisebb létszámuk és jelentősen gyengébb tűzerjük miatt a szolnokiak ellenállását hamar felszámolták. A zűrzavarban a Fehér Garda számos tagját elfogták, többeket már a helyszínen agyonlőttek. A vészbíróságot Szamuely elnökölte, és huszonkét főt ítél halálra, akiket a helyszínen fejbőlőttek. A lövöldözésben is többen elhunytak; őket a kivégzettekkel együtt temették el, és kivégeztek kilenc vöröskatonát is: négyet fosztogatásért, a többit pedig valószínűleg átállásért. Az áldozatok között többen semmilyen módon nem vettek részt a felkelésben. Különös megbotránkozást okozott, hogy Szamuely kivégeztetett egy mindössze 16 éves kereskedelmi iskolai tanulót is. Mellinger Ede az apját kereste a Szamuelynél, és mivel tiszteletlenül szólt hozzá, kivégeztette őt is. Az áldozatok között nyolc izraelita vallású volt.⁵⁷

Az ellenforradalmi mozgalmak májusi felerősödése nem volt véletlen. Ekkora vált országossá az elégedetlenség a kommün intézkedéseivel szemben. Ezeknek a mozgalmaknak az akciórádusza egyelőre még mindig nem ért el országos szintet. Koordinálatlanok, szétszórtak voltak, és egymással sem voltak kapcsolatban, mégis a kommünnel szembeni egyre erőteljesebb szembefordulás jeleit mutatták. Hozzájárult ezekhez a mozgalmakhoz, hogy a Tanácskormány kikiáltásakor előbb passzivitásba vonult arisztokrácia, a korábbi politikai vezetőréteg, a katonatiszti kar és az egyházi vezetők prominensei is erre az időre aktivizálódtak. Bethlen István vezetésével már áprilisban, Bécsben létrejött a Tanácsköztársaság megdöntésére szervezkedő Antibolsevista Comité, májusban pedig előbb Aradon, majd ezt követően Szegeden jött létre ellenforradalmi kormány, amelynek miniszterelnöke Károlyi Gyula gróf volt.

A súlyos gazdasági-, bel- és külpolitikai helyzet következtében 1919. június közepére a magyarországi Tanácsköztársaság társadalmi bázisa leszűkült. Ebben leginkább a külföldi intervenciók csapatok előrenyomulása, az országgal szemben érvényesített gazdasági blokád, valamint a Tanácskormány sokakat kedvezőtlenül érintő belpolitikai intézkedései játszottak szerepet. A katonatisztekkel a csehekkel

⁵⁶ A „Lenin-fiúk” elnevezés a két világháború között a karhatalom általános megnevezésévé vált, de eredetileg csak a Szamuely által vezetett csoport tagjaira vonatkozott. Az elnevezés Szamuelynek egy májusi – Leninnél történt – látogatásából eredt, aki jelvényeket küldve fejezte ki elismerését a hazai karhatalmi csoportok tevékenységét illetően. Lásd: KONOK, 2010. 78.

⁵⁷ CSEH, 2011. 32–34.

szembeni felvidéki hadjárat sikerét követő visszavonulás keserítette el, a kis- és középparasztságot pedig a katonaság ellátása érdekében folytatott rekvirálások, valamint a helyi tanácsokba és direktóriumokba bejuttatott képviselőik folyamatos pozícióvesztése fordította szembe a rendszerrel. A növekvő elkeseredés kétségtelen bizonyítéka volt, hogy május közepétől június közepéig a sajtó körülbelül kétszer annyi ellenforradalmi megmozdulásról adott hírt, mint azt megelőzően, ráadásul az ezekben részt vettek száma már nemritkán ezres nagyságrendű volt.

Június 18-án tört ki a Tanácskormány ellen indult legnagyobb ellenforradalmi felkelés, az egy héten át tartó Dunamelléki ellenforradalom. Az elkeseredés általános okai mellett a kiábrándulás érzését ebben a régióban a gabonafejadagok csökkentése és a Hadügyi Népbiztosság sorozási rendelete is szította. A döntően mezőgazdaságból élő régió parasztságának indulatait az élelmiszerszűkösség tartósításán túl a sorozási rendelet időzítése is növelte, a nyár ugyanis a parasztság legfontosabb munkavégzésének az időszaka is egyben, az aratás veszélyeztetése pedig beláthatatlan következményekkel járt volna rájuk és családjukra nézve is. A parasztfelkelés győzelmének első állomása Dunapataj volt. A falugyűlést követően éjszaka letartóztatták a direktórium helyi vezetőit, és lefegyverezték a Vörös Őrséget, maguk közül pedig fegyveres őrséget állítottak. A lázadás koncentrikus körökben minden irányba terjedt, és június 21-re elérte legnagyobb kiterjedését. A felkelők összetétele természetesen helyenként eltért; zömük a birtokosparasztság tagjai közül került ki, de akadtak közöttük törpebirtokosok és kisiparosok is. Dunapatajon gazdagparaszt, Kalocsán két tartalékos százados volt a kezdeményezője, másutt gazdatiszt és csendőrőrmester. Az ellenforradalom leverésére az elmenekült direktórium vezetők nyomában Lenin-fiúk érkeztek a fővárosból. Maga Szamuely Tibor vezette az akciót, amelynek során komoly tűzharc bontakozott ki a felkelőkkel. Kecelen a halálos áldozatok száma elérte a húszat, Kiskőrösön pedig huszonegyen haltak meg a terrorcsapatokkal vívott összecsapásban. A legtöbb halálos áldozattal a Dunapataj környéki összecsapások jártak, itt 42–48 fő vesztette életét. Az egyre inkább egyenlőtlené váló küzdelemben a felkelők megadták magukat, ezt követően megtorlás vette kezdetét: a forradalmi törvényszékek 52 főt végeztek ki akasztással és agyonlövésessel, majd komoly hadisarcot is kivetettek a felkelésben részt vett községekre.⁵⁸

A diktatúra legfontosabb központjának – centrális szerepéből adódóan – Budapest számított. Itt tört ki 1919. június 24-én a Tanácsköztársaság ellen szervezett legnagyobb szabású ellenforradalmi puccskísérlet. A fővárosi ellenforradalom megszervezése leginkább a Hadügyi Népbiztosság tanügyi osztályvezetője, Lemberkovic Jenő százados, Hőnig Vilmos tüzér őrnagy és Schranz Ödön ezredes nevéhez köthető, de részt vettek benne a Ludovika növendékei is. A felkelők azzal számoltak, hogy Haubrich József hadügyi népbiztos majd támogatni fogja az akciót, miután az ellenforradalom kitört. Számításuk azonban nem vált be két okból sem. Korvin Ottó már korábban tudomást szerzett a készülő akcióról, ráadásul épp Haubrich volt az, aki a döntő napon nem állt a felkelők mellé. Az ellenforradalom kirobbantása Lemberkovic nevéhez köthető, aki 27 tiszttel és a Ludovika 250 fős növendékeivel indított a délutáni órákban támadást, aminek elindítását 20 ágyúlövés jelezte.

⁵⁸ ROMSICS, 1982.

A hallgatók egy része elfoglalta a Ludovika épületét, másik csoportjuk megszállta a József telefonközpontot. Akciójukat segítették a dunai flottilla monitorjai is, a három monitor – a Csapa, a Lajtha, a Pozsony – nemzetiszín lobogót tűztek ki, és felhajózva a folyón több lövést adtak le a népbiztosoknak otthont adó Szovjetházra. Haubrich nem állt a felkelők mellé, így a felkelés hamar elbukott, másnapra a még ellenálló csoportokat felszámolták. A fővárosi ellenforradalomban három tiszt és egy növendék halt meg, és ellenállási kísérletét követően kivégezték Lemberkovics századost is. A várható vérontás megakadályozásában ezúttal sikerrel járt Guido Romanelli ezredes, aki határozott fellépésével sikeresen elérte, hogy Kun Béla méltányosan bánjon a letartóztatottakkal; több kivégzésre szánt egyén életét sikerült ezzel megmentenie. Kivégzésekre tehát nem került sor, a felkelésben részt vevő kadétokat pedig csak „internálásban eltöltendő nevelési munkára” ítélték.

Cserny a fővárosi események elfojtását követően levelet intézett Kun Bélához és a hadsereg-főparancsnoksághoz. Ebben – amellett, hogy a győzelmet magának vindikálta –, a további felkelési gócok felszámolását, ehhez pedig a diktatúra fegyveres szervezeteinek a megerősítését szorgalmazta. A rövid ideig hezitáló Kormányzótanács végül – a csoport túlságos megerősödésétől tartó szociáldemokratáknak engedve – a csoport lefegyverzésre határozta el magát, fegyvereiket elvették, tagjait pedig Cserny-zászlóalj néven a frontra küldték. A rövid frontszolgálat után viszont július közepén már újra Budapesten voltak. Hazahozatalukat maga Kun Béla kezdeményezte, aki a hátország fokozottabb biztosítására és az engedékenyebb jobboldali szociáldemokrata politikusokkal szembeni erőfelmutatásra akarta használni őket. Segítségükkel sikerült megakadályozni egy Kun Bélával szembeni puccsot is, igazi bevetésükre azonban már nem maradt idő. A bukás küszöbén, 1919. július 25-én végül még egyszer elrendelte feloszlásukat. Ekkor fegyverarzenáljukat elvették, laktanyájukat kiürítették, a terrorista csoportok tagjai pedig a várható felelősségre vonások elől megszöktek.

Alig fél évvel a kommunista rendszer bukása után, már 1920 elején megkísérelték a vörösteror áldozatainak lehető legaprólékosabb összegyűjtését és dokumentálását. A feladatot Váry Albert budapesti királyi főügyész vállalta, munkája eredményeképpen pedig 587 főre becsülte a halálos áldozatok számát.⁵⁹ Az áldozatok „bűne” nagyrészt azok „ellenforradalmi magatartása” volt az új rendszerrel szemben. Néhány esetben azonban találunk köztörvényes cselekedetek – lopások, betörések vagy fosztogatások, illetve kémkedés miatt – végrehajtott halálos ítéleteket is. Az áldozatok száma azonban mindenképpen túlzó, Váry adatgyűjtését számos helyen szükséges pontosítani. A vörösteror elszenvedői közül mintegy 370 fő valóban a vöröskatonák, illetve a különféle terrorcsapatok szadista akcióinak esett áldozatul: ez így volt Szolnokon, Csornán, Soltvadkerten, Püspökladányban, Solton és a Tanácsköztársaság befolyási övezetéhez tartozó egyéb helyeken is. Fontos distinkció azonban, hogy az áldozatok közül körülbelül 110 fő az új renddel szemben vívott összecsapásokban vesztette életét. Ilyenekre került sor Sopronban, Dunapatajon, Kecelen és Muraszombatban is. Rendszerint a levett ellenforradalmi mozgalmak után a helyszínen még többeket is megkínóztak, börtönbe vetettek vagy kivégezték. Az ilyen utólagos statáriális eljárások célja a megtorlás és

⁵⁹ VÁRY, [1921].

a további szervezkedésektől való elrettentés volt. Az áldozatok között találunk olyanokat is, akiket a korábbi sérelmek által kiváltott bosszúból gyilkoltak meg, vagy azért, mert „viselkedésükkel” provokálták valamelyik karhatalmi alakulat tagjait. Továbbá előfordult, hogy valakit tévedésből lőttek agyon, vagy a lövöldözést részeg katonák kezdeményezték. Az előbbire került sor Páhiban, az utóbbira pedig Rácalmáson és Sajóvelezden. Váry ugyanakkor olyan sajnálatos eseteket is a vörösteror „számlájára” írt, ahol az áldozatokat a tömeg lincselte meg (például Herincsen), vagy a vöröskatonák és a benyomuló román hadsereg (Szabolcsban) – esetleg az ellenforradalmi felkelők és a vöröskatonaság közötti tűzharcnak váltak áldozataivá.

Minden elnyomás ellenére 1919 nyarától a hátszág egyre erőteljesebben fordult szembe a rezsimmel. A Vörös Hadsereg románokkal szembeni támadása pár nap alatt összeomlott, a román hadsereg átkelt a Tiszán, és akadálytalanul özönlött a főváros felé. Ezzel nemcsak a Forradalmi Kormányzótanács, de a kommunista kísérlet sorsa is megpecsételődött.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára
VII.5.c	Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntetőpercek iratai
VII. 18. d	Budapesti Királyi Ügyészség iratai. Büntetőpercek iratai
XVI. 3.1919	Budapesti Forradalmi Törvényszék Fogházának iratainak (1919–1919) fogolytörzskönyvei
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 148	Belügyminisztériumi levéltár, Elnöki iratok

Nyomtatott források és szakirodalom

B. MÜLLER

2016 B. MÜLLER Tamás: *Vörösteror az Országgházban, 1919*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.

BAKÓ

2007 BAKÓ Balázs: Az ellenforradalmár püspök: eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben. *Vasi szemle*, 61. (2007) 1. sz. 71–80.

BÖDÖK

2014 BÖDÖK Gergely: Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörös terror fővárosi túsza. *Múltunk*, 26. (2014) 4. sz. 151–181.

2016 BÖDÖK Gergely: A „proletárforradalom hűségese katonái” vagy „közönséges harmiák”? Kik voltak a „Lenin-fiúk”? *Múltunk*, 28. (2016) 1. sz. 122–159.

BÖHM

1946 BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. 2. kiad. Budapest, Népszava, 1946.

CSEH

2011 CSEH Géza: Vörös- és fehérterror Szolnokon. *Rubicon*, 22. (2011) 2. sz. 32–34.

ERDŐS

[é. n.] ERDŐS András Patrik: Politikai bűncselekmények és katonai ellenforradalmi mozgalmak a Tanácsköztársaság időszakában. Kézirat.

FÉNYES

1919 FÉNYES László: A túsok napjaiból – Följegyzések. *Fényes László Hetilapja*, 1. (1919) 2. sz. 16–19.

FOGARASSY

2011 FOGARASSY Edit: *Igazságtétel és rendszerváltás, különös tekintettel a visszamenőleges igazságszolgáltatásra*. Doktori disszertáció. Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2011.
(<https://www.yumpu.com/hu/document/view/27560447/as-jogtudomanyi-doktori-iskola-dr-miskolci-egyetem> – Utolsó letöltés: 2020. február 10.)

GERENCSÉR

1993 GERENCSÉR Miklós: *Vörös könyv 1919*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1993.

HAJDU

2009 HAJDU Tibor: Katonák, hivatásos tisztek szerepe a magyar és az orosz forradalmakban (1917–1921). *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 4. sz. 519–539.

IMRE–SZÜCS (SZERK.)

1986 IMRE Magda – SZÜCS László (SZERK.): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

KONOK

2010 KONOK Péter: Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösterro- fehérterror. *Múltunk*, 22. (2010) 3. sz. 76–77.

KRISCH

2013 KRISCH András: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In: *Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga*. Szerk: NAGY Szabolcs. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013. 59–67.

MAYER

[1919] MAYER Géza: A vörös dúlás nálunk. Sopron és a vármegye a két forradalom alatt. Sopron, [K. n.], [1919].

MOLNÁR

1921 MOLNÁR Jenő: *Rabságom története. Emlékalbum. A 133 napos Kommün túszaínak arcképcsarnoka és élményei.* Budapest, Mindéi Albin Könyvkötészete, 1921.

N. N.

1919a N. N.: Wekerle, Pallavicini rendőri figyelés alatt. Mikes püspököt internálják. *Pesti Napló*, 70. (1919. február 27.) 50. sz. 2.

1919b N. N.: Letartóztatták a háború vérebeit. *Népszava*, 47. (1919. február 27.) 50. sz. 5.

1919c N. N.: Rendelet a Vörös Őrségről. *Népszava*, 47. (1919. március 27.) 73. sz. 4.

1919d N. N.: A Hollánok gyilkosai. Korvin Klein Ottó mint tanu. – A tárgyalás ötödik napja. *Budapesti Hírlap*, 39. (1919. november 29.) 126. sz. 5.

NYÁRY

1936 NYÁRY László: *Kegyelmes urak között a Gyűjtőfogházban. A politikai túsok élete és sorsa az 1919. évi magyar kommünben.* Budapest, Turul, 1936.

PONGRÁCZ (SZERK.)

1919 PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági Törvénytár. I.* Budapest, A Magyarországi Szocialista Párt kiadása, 1919.

PRITZ

2011 PRITZ Pál: A Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte, céljai, mozgástere és helye a történetírásban. *Grotius: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos Folyóirata*, (2010).

(http://www.grotius.hu/doc/pub/RYEWKV/2011_219_pritz_pal_a_magyarorszagi_tanacskozarsasag_keletkezese.pdf – Utolsó letöltés: 2020. február 15.)

PROCTOR

2010 PROCTOR, Tammy M.: *Civilians in a World at War.* New York, NY–London, New York University Press, 2010.

RAUCHENSTEINER

2014 RAUCHENSTEINER, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2014.

RÁNKI (SZERK.)

1988 RÁNKI György (szerk.): *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. I. kötet.* Budapest, Akadémiai, 1988.

RÉVÉSZ

2017 RÉVÉSZ Tamás: 1918: az erőszak éve. Fegyelem és lázadás a hadseregben az első világháború végétől a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. *Rubicon*, 28. (2017) 7–8. sz. 14–23.

ROMSICS

- 2011 ROMSICS Ignác: A Tanácsköztársaság és a Duna-melléki „parasztforradalom”. *Rubicon*, 22. (2011) 2. sz. 4–15.
- 1982 ROMSICS Ignác: *A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

SARLÓS

- 1961 SARLÓS: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1961

SIMOR

- 1977 SIMOR András: *Így élt Korvin Ottó*. Budapest, Móra, 1977.
- 1978 SIMOR András: *Így élt Szamuely Tibor*. Budapest, Móra, 1978.

SOMOGYI

- 1922 SOMOGYI Zoltán: *A rémuralom napjaiból – Tűszok és egyéb történetek*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1922.

STEIN

- 1969 STEIN Ferenc: A Belügyi Népbiztosság központi politikai nyomozó osztályának munkájáról. *Belügyi Szemle*, 7. (1969) 3. sz. 58–62.

SZABÓ

- 2007 SZABÓ Márta: Magyar-olasz kapcsolatok az első világháború után – Guido Romanelli magyarországi küldetése (1919. május–november). *Századok*, 141. (2007) 1. sz. 103–141.

VÁRY

- 1920 VÁRY Albert: *Vádbeszéd gyilkosság, rablás stb. büntetével vádolt Cserny József és társai bűnügyében*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1920.
- [1921] VÁRY Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, [K.n.], [1921].

ZSUPÁN

- 1969 ZSUPÁN, Ferenc Tibor: The Hungarian Soviet Republic and the British Military Representatives, April–June 1919. *The Slavonic and East European Review*, 47. (1969.) 108. sz. 198–218.